

Kimlik Olarak Hygieia; “Tanrıça mı? Hemşire mi?”

Sinan ÖZCAN* Gamze SAATÇİ**

*Arkeolog/Eğitim Koordinatörü, Anturia Arkeoloji ve Sosyal Çevre Etiği Okulu, Kütahya, Türkiye,
ORCID: 0000-0001-6480-9907

** Arş. Gör. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Esasları ABD., Kırşehir, Türkiye,
ORCID: 0000-0002-3612-2961

ÖZET

Günümüzde olduğu gibi antik dönemlerde de yaşanan hastalıklar insan yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle salgınların arttığı dönemlerde insanlar, şifa bulmak için inandığı ve tapındığı tanrılarından yardım istemiştir. Bu anlamda şifa tanrısı Asklepios ve hijyenin tanrıçası kızı Hygieia'nın (ὕγιεια) kültü çok önem kazanmıştır. Anadolu'da bu kült, tıp ve sağlık bakımı anlamında birçok antik kentte karşımıza çıkmıştır. Bu makalede Yunan ve Roma dönemlerindeki sağlık bakım anlayışına kısaca değinilerek sağlığın ve hijyenin tanrıçası olarak bilinen Hygieia'nın, incelenen bazı antik metinlerde ve modern kaynaklardaki unvanı ile ilgili incelemeler yapılmıştır. Bu bilgiler derlenerek, Anadolu'daki Asklepios, Hygieia, Hypnos ve Telesphoros'a ait sikkeler, heykeller, adak yazıtları ve önemli sağlık merkezleri incelenerek bazı çalışmalarda sağlık bakımında yardımcı rolü olduğu söylenen Hygieia'nın tanrıça olarak görülmesi gerektiği anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik dönem, Asklepios, hemşirelik, Hygieia, tarih, tıp, sağlık.

Hygieia as Identity; “Goddess? Nurse?”

ABSTRACT

Diseases experienced in ancient times as well as today had a negative impact on human life. Especially in times of increased epidemics, people sought help from their gods, whom they believed and worshiped, in order to find healing. In this sense, the cult of Asclepius, the god of healing, and Hygieia (ὕγιεια), the daughter of the goddess of hygiene, gained great importance. In Anatolia, this cult appeared in many ancient cities in terms of medicine and health care. In this article, the understanding of health care in the Greek and Roman periods was briefly mentioned and the title of Hygieia, known as the goddess of health and hygiene, in some ancient texts and modern sources was examined. By compiling this information, coins, statues, votive inscriptions and important health centers belonging to Asclepius and Hygieia in Anatolia were examined and it was explained that Hygieia, which was identified with health care, should be seen as a goddess.

Keywords: Antiquity, Asclepius, Hygieia, history, health, medicine, nursing.

Sorumlu yazar: sinanozcan6@gmail.com

Geliş tarihi: 10.01.2022

Kabul tarihi: 24.02.2022

Atıf için: Özcan, S., & Saatçi, G. (2022). Kimlik olarak Hygieia; “Tanrıça mı? Hemşire mi?” KAEÜ Sađl. Bil. Derg., 6(1), 61-72.

GİRİŞ

Yunan uygarlığının ilk dönemlerinde sağlık bakımı ve tedavi anlayışı çoğunlukla dinsel ritüellere dayanarak uygulanmaktaydı (Neuburger, 1906; Nutton, 2004). Bu dönemdeki sağlık bakım ve tıbbın esin kaynağı Yunan mitolojisi ve tanrıları olmuştur. Yunan tıbbı ile ilgili ilk ve en önemli bilgi kaynağı ise Homeros'tur. Homeros'un yaşadığı dönemlerde hastalıkların ve salgınların nedeni olarak tabiat olayları, tanrıların halkı cezalandırması ve büyüsel güçlerin etkisi olduğuna inanılmıştır. Hastalıkları iyileştirmeleri için tanrılar adına dualar edilir, adaklar adanır ve bir takım hediyeler sunulurdu (Homeros, t.y.). İlerleyen dönemlerde MÖ 5. yüzyıldan sonra Yunan dünyasında hastalıkların tedavisi için bir takım tıbbi yöntemler uygulanmaya başlanmıştır. Hippokrates, Demokedes, Epikharmos, Empedokles, Alkmaion gibi filozof-hekimler, antik dönem imkânsızlıklarına ve kısıtlı tıp bilgilerine rağmen birlikte MÖ 5.yüzyıllarda daha rasyonel bir tıp anlayışı geliştirmeye başlamışlardır (Bayat, 2016; Longrigg, 2013; Magner, 2005).

Roma İmparatorluğu'nda ise sağlık bakımı ve tedavisi, Antik Yunan, Mısır ve Mezopotamya kültürlerinin etkisinde uzun bir süre dinsel ağırlıklı tedaviler şeklindedir. Antik Yunan'ın Hippokrates gibi önemli tıp bilginleri varken, Romalılar özellikle MÖ 3 ve 2. yüzyıllarda tıp alanında geri kalmışlardır (Elliott, 2007; Magner, 2005). Bu dönemlerde Antik Yunan uygarlığında önemli bir saygınlık kazanan hekimlik, Roma uygarlığında bu saygınlığa ulaşamamıştır. Yunanlı hekimler tıp konusunda başarılı olmasına rağmen, Roma topraklarında saygı ve ün kazanmaları uzun zaman almıştır (Elliott, 2007). Roma'nın, MÖ 146 yılında Yunan üzerinde hâkimiyet kurmasıyla birlikte Yunan tıbbı Roma'ya girmeye başlamıştır (Jackson, 1999; Scarborough, 1996). Romalılar başlangıçta kabullenmedikleri Yunanlı hekimleri ve tedavi yöntemlerini zamanla kabul etmeye başlamışlardır (Nutton, 1980). Yunanlı hekimlerin başarısı ve bilime olan bakış açısı dikkat çekmeye başlamış ve Roma İmparatorluğunda Yunan hekimlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur (Jackson, 1999; Nutton, 1980). Bu hekimler arasında Lakonialı Archagathus, Bithynialı Asklepiades, Celsus, Soranus, Galenus yer almaktadır. İmparatorluk Dönemi'nden sonra (MS 1.yy sonu) bu hekimler sayesinde Roma İmparatorluğu'nun sağlık bakımı ve tıp anlayışı ilerlemiş tedavide öncelikli olarak diyet ve rejimi tercih etmişler; hastanın durumuna göre ilaç ve cerrahi uygulama yapmışlardır (Jackson, 1999).

Mitolojide bu çalışmanın ana karakterleri olan Asklepios ve kızı Hygieia, sağlık ve tıp ile ilişkilendirilip Yunan ve Roma dünyasının en popüler tanrıları arasındaydı. MÖ 5. yüzyılda Asklepios kültürünün ortaya çıkmasından bu yana düzenli olarak tapınım görmüşlerdir (Beumer, 2016). Hygieia kültü MÖ 420'de Titane'den, Atina'ya Yunan tıp tanrısı Asklepios ile birlikte gelen figürlerden biridir (Beumer, 2015; Wickkiser, 2008). Asklepios'un sağlık ve tıp ile ilgili mitleri bulunurken (Homeros, t.y.) Hygieia'nın mitolojisi yoktur. Belki de bu yüzdendir ki Homeros'un İliada'sında Asklepios'un oğullarından Makhaon ve Podaleiros'un doktor oldukları, kızları Hygieia ve Panakeia'nın da onların yardımcısı olduğu belirtilmektedir (Homeros, t.y.). Bu durum, rasyonel tıp ve sağlık bakımının temellerinin atıldığı Klasik Çağ başlangıcında sağlık bakımı ile ilgilenen kadın figürünün kaynaklarda özellikli bir biçimde varlık göstermemeleri, cinsiyet hiyerarşinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ile ilgili Aydemir, 2019 yılında yayımladığı bir yazısında "*Nitekim tıbbi söylemlerin çok olduğu Klasik ve Hellenistik Yunanistan'da, Hippokrates'in öğretisini savunanlar bu seslerden bir tanesi olup kendilerini baskın otorite olarak var etmeye çalışmışlardır. Bu sırada kolektif bir kimlik yaratma çabası içinde olunmuş ve bu kimliğin sesi ağırlıklı olarak erkek olmuştur. Hippokratik Corpus'taki deontolojik çalışmalardan, Yunan eril niteliklerine dayanan otoriter bir kimlik oluşturma konusundaki eril kaygıyı görmek mümkündür.*" şeklinde belirterek kadın şifacıların hekimlerin asistanı olarak değerlendirildiğini ve sahip olmadığı değerler nedeniyle erkeğin kontrolünde olması gerektiği inancına işaret etmektedir (Aydemir, 2019).

Bu çalışmada Hygieia ile ilgili antik kaynaklardan Homeros, Strabon, Licymnius ve Pausanias'ın metinleri, bilgileri karşılaştırmada önemli kaynaklar olmuştur. Parker, Hygieia ve Asklepios kültürünün Yunanistan'dan Doğa ve Batı Roma'ya yayılımı ile Hygieia'nın o kültte kendine çok farklı bir yer edindiğini belirtmiştir (Parker, 1996). Başlığımızı oluşturan kimlik tartışması ile ilgili Beumer, Hygieia'nın tanrıça kimliğini çalışmalarında detaylı biçimde ele almıştır. Anadolu'da özellikle Pergamon, Alliano, Smyrna gibi antik kentlerde Asklepios ve Hygieia kültü ile ilgili birçok verinin bulunması bu kültürün özel bir yerinin olduğunu göstermektedir (Beumer, 2008).

Hygieia; “Tanrıça mı? Hemşire mi?”

Homeros’un İliada’sında Asklepios’un oğullarından Makhaon ve Podaleiros’un doktor oldukları, kızları Hygieia ve Panakeia’nın da onların yardımcısı olduğu belirtilmektedir (Homeros, t.y.). Jayne ise Hygieia’nın fiziksel sağlığın temsilcisi olduğunu, iyileştirici bir tanrı veya tanrıça olmadığını savunmuştur (Jayne, 1925). Hygieia adını Athena için bir epithet (sıfat) olarak kullanılır ve Athena Hygieia ismi ile tanrıça Athena’nın tüm Atinalıların zihinsel ve fiziksel sağlığından sorumlu olduğunu belirtmiştir (Jayne, 1925). Casey ise Hygieia’yı, başlangıçta tanrıça olarak değil, şifa tapınaklarında Asklepios ile birlikte çalışan yetenekli bir doktor/hemşire olarak tanımlanmıştır (Casey, 1963). Yukarıda Homeros, Casey ve Jayne tarafından verilen bu bilgiler, arkeoloji ve tıp dünyasında sağlığın ve hijyenin tanrıçası olarak bilinen Hygieia’nın ilk başlarda sağlık bakımında yardımcı bir rol üstlendiğini göstermiştir.

Parker, MÖ 5. yy’larda ortaya çıktığı düşünülen Hygieia kültü ile ilgili MÖ 429 ya da 427 tarihlerinde Atina’da yaşanan veba salgınından sonra yeni bir üne kavuşarak gelişmesi ile büyüdüğüne değinmiştir (Parker, 1996). MÖ 400’e tarihlenen “Telemachos Rölyefi” üzerinde Tanrı Asklepios görülmekte sağında ise oturmuş pozisyondaki kadının kızı Hygieia olduğu ve ona eşlik ettiği söylenmektedir (Wijk, 2013). Bu kültürün, MÖ 293’te Roma’da yine bir veba salgını ile yayıldığına, orada da Hygieia’nın benzeri olan şifa tanrıçası Salus’un¹ orada tapınım gördüğünü bildirmiştir (Parker, 1996). Parker, Hygieia Salus’un güçlü bir şekilde Roma’da görüldüğünü ve Salus’un, Roma dünyasında Hygieia ve Salus’un kaynaşmasını olduğunu söylemektedir. (Parker, 1996). Hijyen ve Hygieia kavramlarını tanımlayan antik kaynakların sayısı zaman, mekân ve biçim bakımından farklıdır. MÖ 525- MÖ 456 yılları arasında yaşamış yazar ve şair Aiskhylos, “Hygieia” dan “Eumenides” adlı eserinde söz etmektedir. Eserde fiziksel sağlığın tanrıçası olarak görülmesine rağmen “mens sana” olarak adlandırılan zihin sağlığıyla da ilişkilendirilmiştir (Aisk. 522). Şair ve hatip Licymnius, MÖ 420 civarında Hygieia hakkında “Apollon’unulu tahtının en yüce kraliçesi, nazikçe gülen ıslık ıslık gözleri olan sağlıklı annemiz” olarak yazmıştır (Licymnius, t.y.). “Orphic Hymns”, “Orfik İlahiler” olarak bilinen eserin bir bölümünde “Hygieia” adı geçmektedir. Bu eserde Hygieia, Asklepios’un kızı olarak değil; “Asklepios’un eşi” olarak tanımlanmıştır (Orphic Hymns, t.y.). Hygieia kültü genelde babası Asklepios ile birlikte tapınım görmüştür. Argos’ta bir tapınakta bulunan heykelleri üzerine Pausanias, şu şekilde bahsetmiştir: “Asklepios’un Argos’taki en bilinen tapınağında mermerden Asklepios ve kızı Hygieia’nın heykeli mevcuttur.” (Pausanias, t.y.).

Yukarıda verilen veriler ışığında Anadolu Arkeolojisinde de önemli bir tapınımı olan Hygieia’nın ilerleyen dönemlerde tıpkı babası gibi sağlık ve tıp ile ilgili iyileştirici güce sahip tanrıça olarak kültür sahibi olduğu görülmüştür.

Anadolu’da Asklepios-Hygieia Kültürleri

Antik Yunan ve Roma halkı, tanrılarını memnun etmek ve tanrılarıyla aralarındaki bağı kuvvetlendirmek için dua, kurban ve adak sunuları ile tanrılarıyla olan yakınlığı kuvvetlendirmeye çalışmışlardır (Van Straten, 1981). Bu olayın bir parçası olarak, tapınım gösterdikleri tanrı veya tanrıçaları için özel alanlar inşa edip, heykeller yaptırıp, şehir sikkelerinde tanrı veya tanrıçalarını betimleyerek bağlılıklarını göstermeye çalışmışlardır. Bu durumda tarihin en eski dönemlerinden beri siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan kültürlerin gelişmesi için olanaklı bir konumda yer alan Anadolu’nun hemen hemen her bölgesinde veya yerleşim yerlerinde bir ören yerine rastlamak mümkündür. Bu ören yerlerinin bazılarında da sağlık bakımı ve tıp hakkında verilere erişmek mümkün olmuştur. Bu veriler içerisinde Asklepieionlar, adak yazıtları, heykeller, sunaklar, sikkeler önemli yer tutmaktadır. Asklepieionlar, kişilerin inanışları ile kutsallaştırılmış birer sağlık ocakları niteliğindedir. MÖ 6.yüzyıldan itibaren yaklaşık 10 yüzyıl kadar Asklepios onuruna yapılan Asklepieionlardan yaklaşık 200’ü bilinmektedir (Decharne, 1879). Bunlar arasında Kos (İstanköy Adası), Pergamon ve Epidauros gibi tam kurulu olan Asklepieionlar sayılı olup çoğunun birer tapınım merkezinden ibaret olduğu düşünülmektedir. (Tahberer & Uzel, 2005). Konu ile ilgili Vitruvius (MÖ 90-20): “Özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdikleri varsayılan Asklepios ve sağlık tanrılarının ufak tapınaklar yapılır ve bu tapınaklar uygun

¹ Eski Yunan dünyasında sağlık tanrısı Asklepios’un kızı Hygieia ile bir tutulan Roma şifa tanrıçası ise Salus’tur. Hem devletin hem de bireyin refah, zenginlik ve sağlık tanrıçası Salus, şifacılık rolüyle sık sık sikke ve yazıtlarda tasvir edilmiştir (Aydemir, 2019). II. Samnit Savaşı sırasında onun için tapınak inşa edilirken MÖ 293’teki veba salgınında Asklepios’un Roma’ya çağırılmasından sonra Salus, Hygieia ile özdeşleşerek şifa tanrıçası rolüyle daha ön plana çıkmıştır (Beumer, 2016; Jackson, 1999).

kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçilirse, iyileşme daha çabuk olacaktır. Çünkü sağlıklı bir çevreden gelen hastalıklı vücutların, sağlıklı bir yerin şifa veren memba suları ile yıkandıklarında hastalıklarından daha çabuk arınacaklar ve sonuçta, tamamen yörenin özellikleri nedeniyle sağlık tanrısının saygınlığı artarak daha itibarlı bir konuma ulaşacaktır.” diyerek Asklepiyonların önemini bir mimar gözü ile belirtmiştir (Vitruvius, t.y.).

Sağlık tanrısı Asklepios ve onunla birlikte sıkça betimlenen kızı Hygieia'nın, Alliano², Pergamon, Smyrna³, Aigeai⁴, Cilicia Eirenopolis⁵ ve Nikaia (İznik) gibi şehirlerde kültürünün öne çıktığı görülmektedir.

Alliano²'da 1998-2006 yıllarında yapılan kurtarma kazıları neticesinde, MS 2. yüzyılda önemli bir iskân faaliyeti gördüğü ve buranın sağlık merkezi olarak kullanıldığı anlaşılmıştır (Yaraş, 2010). Ancak Kuzey İlica'nın batısında bulunan ve kazısı baraj sularının taşma riskinden dolayı yarım kalan büyük hastane yapısı, Alliano²'un MS 2-3.yüzyıllarda yüzyıllarda cerrahi müdahalelerin yapıldığı önemli bir tedavi merkezi olduğu düşünülmektedir. Asklepios ve Hygieia'ya ait yazıtlar, Asklepios heykel başları, çok sayıda tıp aleti Alliano²'un MS 2. yüzyıla ait önemli bir sağlık merkezi olduğunun en önemli göstergeleridir (Aray vd., 2011; Yaraş, 2010).

Günümüzde İzmir iline bağlı Bergama ilçesinde yer alan Pergamon Antik Kentindeki Pergamon Asklepieion'u, kuruluşu efsaneye dayanır. Efsaneye göre Pausanias'ın aktarımına göre Pergamon'un önemli kişilerinden Aristaikhmos'un oğlu Arkhias Pindasos'un dağda avlanırken ayak bileğini kırmasıyla ve Pergamon'da kendisini tedavi edecek kimse bulunmayınca Yunanistan'daki Epidauros Asklepieion'una giderek tedavi olur. Tedavisi olumlu sonuçlanan Arkhias böyle bir hizmetin Pergamon'da da olması gerektiğini düşünerek MÖ 370 yılında Epidauros ve Kos Adası'ndan bazı hekimleri getirerek Pergamon Asklepieion'unu kurulmasını sağlamıştır (Pausanias, t.y.). Pergamon Asklepieion'u, şehrin batısında şifalı kaynak sularının yanında yer almaktadır. Burada yer alan Asklepieion'dan dolayı sağlık bakımı ve tıp ile ilgili çok sayıda materyal elde edilmiştir.

Smyrna'nın sağlık kültürü ile ilgili durumu Hellenistik dönemde başlamıştır (Akar-Tanrıver, 2017). Hekimler ile Asklepios arasındaki bağlantıdan dolayı, Hellenistik Dönemde Smyrna'da yerel bir Asklepios kültürünün varlığından söz edilebilir. Burada muhtemelen MÖ 140 yıllarında kurulmuş olduğu düşünülen Doktor Hikesios'un tıp okulu, bu döneminin sağlık ve tıp anlamında en önemli eğitim merkezlerinden biriydi.⁶ Bu tıp okulu neticesinde ilerleyen yıllarda Smyrna'da Asklepios ile bağlantılı birçok ailenin yaşadığını göstermektedir (Cadoux, 1938). Buradaki yazıtlar incelendiğinde, “*Asklepiades, Asklepiake, Asklepiodoros, Asklepion ya da Asklepiodote*” şeklinde Asklepios'dan türetilmiş 22 theophorik isme rastlanmıştır. Bu isimler bize Asklepios ile bağlantılı aileler hakkında bilgi vermektedir.

Aigeai'de Asklepios kültürü ile ilgili bilgileri antik kaynaklardan, yazıt ve çok sayıda ele geçen Asklepios betimli sikkelerden öğrenmekteyiz. Aigeai'deki Asklepios ve Hygieai kültlerine en erken kanıt Roma İmparatorluk Dönemi'nde Antoninus Pius'a tarihlenen sunak üzerinde “*Asklepios ve Hygieia kurtarıcılar (tanrılar), şehrin hamileri*” ifadesi yer almaktadır (Robert, 1973).

Cilicia Eirenopolis şehrinde tespit edilen; “Traianus, Domitianus, Domitianus-Domitia, Caracalla, Geta, Severus Alexander, Julia Domna, M. Aurelius” sikkelerinde karşı damgalı çok fazla sikke bulunmaktadır. Sikkeler üzerinde Asklepios Kültü ile ilgili karşılıklı ayakta duran Asklepios ve Hygieia tasvirleri yer almaktadır (Howgego, 1985). Asklepios konulu sikkeler incelendiğinde Eirenopolis

² Alliano², İzmir ili, Bergama ilçesinin kuzeydoğusunda 2010 yılında Yortanlı Sulama Barajı Göleti'nde kalan Paşa Ilıcasının Mevkii'ndedir. Alliano²'da ilk kurtarma kazıları, Bergama Müze Müdürlüğü tarafından 1994-1997 yıllarında, baraj gövdesinin inşaat alanında gerçekleşmiştir. Ardından Yortanlı Barajı sularının altında kalmıştır.

³ Smyrna, günümüzde İzmir sınırlarında, Batı Anadolu'da, İzmir Körfezi'nin doğusunda yer almaktadır. Akar-Tanrıver'in aktardığına göre “*Pausanias'a göre Asklepios kültürü Smyrna'ya Pergamon'dan getirilmişti ve onun zamanında Smyrna'da deniz kenarında bir Asklepieion bulunuyordu*”. Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. (Akar-Tanrıver, 2017).

⁴ Aigeai, Antik Dönemde Kilikya Pedias (Ovalık Kilikya) bölgesinde, Ceyhan (Pyramos) nehrinin doğusunda, günümüzde Adana ilinde yer alan önemli bir liman kentidir. Kent Hellenistik Dönemde Aigeai, Roma Dönemi'nde Aegeae, sonraki dönemlerde ise Ayaş ismini almıştır. (Demir, 2022).

⁵ Cilicia Eirenopolis, Antik Dönemde Kilikya Pedias (Ovalık Kilikya) bölgesinde günümüzde ise Osmaniye ili Düziçi ilçesindedir. Detaylı Bilgi için; Neromas-Eirenopolis Kurtarma Kazısı: İlk Bulgular (Gerçek ve Yastı, 2022).

⁶ Sağlık İçin Maddeler Üzerine” adında bir kitabı olan Hikesios'un okulu hakkında Strabon, “*tıpki babalarımızın zamanında Smyrna'da Hikesios'un kurmuş olduğu Erasistratos'çular okulu gibi*” bilgisini vermektedir. (Strabon, 12.8.20).

kentinde Asklepios ve Hygieia Kültünün varlığından ve saygı gören bir kült olduğundan söz edilebilir.

Nikaia kenti için büyük bir öneme sahip olan Asklepios, özellikle salgın hastalıkların arttığı dönemde daha da ünlenmiş ve saygı görmüştür. Bir deprem sonucu yıkıldığı düşünülen Asklepios Tapınağı'nın konumu net olarak saptanamamıştır. Tapınağın mimari parçalarının devşirme olarak başka yapılarda kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı tapınak hakkındaki bilgiler, sikkeler ve epigrafik belgelerden edinilmektedir (Eyice, 1991; Şahin, 1981). Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait, İznik'te ele geçen bir onur yazıtında "*Kurtarıcı Asklepios'un agonothes'i (yarışma hakemi) K. Oktavianus Asklepiodotos'u...*" yazısı yer almaktadır (Şahin, 1981). Bu da bize Nikaia kentinde Asklepios için "Asklepeia Bayramı" oyunları düzenlendiğini göstermektedir. Nikaia kentinde Asklepeia Bayramı'nın kutlanması, Asklepios'a sunulan epigrafik buluntuların varlığı ve çok sayıda Asklepios konulu sikkenin ele geçmesi bize kentte bir Asklepios Kültü ve tapınımı olduğunu göstermektedir.

Asklepios ve Hygieia'ya Yardımcı Figürler: Telesphoros ve Hypnos

Yukarıda verilen örnekler neticesinde Anadolu'daki bazı Asklepios - Hygieia kültlerinin varlığı gösterilmiştir. Bu kült ile ilgili sikkelerde Asklepios'un kızı Hygieia ve oğlu (?) Telesphoros⁷ dışında diğer çocuklarının betimlerine rastlanılmaz. İkonografik olarak Hygieia çoğunlukla Asklepios ile betimlenip yanlarında bazen Telesphoros yer alırdı (Gülşen ve Durugönül, 2020). Hygieia ise bazı durumlarda gözleri kapalı uyuyan bir çocuk olan Hypnos (uyku) ile birlikte betimlenmiştir. Sağlığı temsil eden Hygieia ile uykuyu temsil eden Hypnos arasındaki ilişki, ilaç ve telkin tedavisi içeren uykunun, bir kişinin rüyasında tasavvur edildiği gibi, esenliğin ve dolayısıyla şifanın ana bileşeni olduğu inancına dayanmaktadır (Gülşen ve Durugönül, 2020). Hypnos, Eros'un çocuksu bir figür özelliklerine sahip, genç ve uyuyan bir çocuk olarak karşımıza çıkar; kanatları, kıvrırcık saçları veya kıvrımlı saçları vardır ve bazen bir yay ve sadak ile donatılmıştır (Bol 1980; Filges 1999). Krug, Hygieia için figüratif bir yoldaş bulma ihtiyacının Roma döneminde, sıklıkla birlikte tasvir edilen Asklepios ile Hygieia arasında bir benzerlik geliştirmek adına Eros benzeri bir Hypnos olarak ortaya çıktığına inanmaktadır (Krug, 2005). Kos, Moskova Puşkin Müzesi, Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Konya Müzesi, Aizanoi Antik Kenti, Antalya Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Malibu J. Getty Müzesi, Berlin Müzesi, Anavarza Antik Kenti gibi birçok örnekte Hygieia'ya Hypnos eşlik etmektedir (Bol, 1980; Gülşen ve Durugönül, 2020; Krug, 2005).

Trakya Bölgesi'nde ortaya çıktığı düşünülen Telesphoros kültü, Antik Çağ'da az bilinen konularından biridir (Donceva, 2001). O, rüyaları yoran ve nekahati (bir hastalığı geçirdikten sonra sağlıklı duruma geçme dönemi) sağlayan tanrıdır (Bayatlı, 1947). İlk olarak MS 1. yüzyıl sonlarına doğru Bergama'daki Asklepios kültünde ortaya çıktığı ve Roma İmparatorluk sikkelerinde kendine yer bulduğu düşünülmektedir (Demirer, 2019). Ancak Donceva, Telesphoros'un ilk tasviri ve aynı zamanda ona tapıldığı ilk delili olarak MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında Selanik'te tespit edilen Terrakotta heykelin olduğunu bildirmiştir (Donceva, 2001). Fakat Pausanias (Pausanias ve Aelius Aristides tanrısı doğrudan Pergamon ile ilişkilendirmektedirler (Aelius Aristides, t.y.). Antik kaynaklar Telesphoros hakkında çok az bilgi vermektedir. Pausanias ise Telesphoros ile ilgili şu şekilde bir açıklama yapmıştır (Paus. II.11.7): "*Doğrusam Pergamonlular bir faldan sonra Titame'li Euameion'u Telesphoros, Epidaurus'lular da Akesis olarak adlandırırılar*". Yine Pausanias'a göre (Pausanias, t.y.): "*Telesphoros Pergamon'da yaşayanlar tarafından bir kehanet aracılığı ile ortaya çıkmıştır*" şeklinde metinler mevcuttur. Telesphoros'un kültünün yaygın olduğu bölgeler: Makedonya, Anadolu, Ege adaları, Girit, Yunanistan yarımadası, Moesia, Dakia bölgeleri, Atina, Roma ve Kyrene'dir (Fuchs, 1992). Yunan dilinde "kusursuzluğu bahşeden" anlamına gelen bu çocuk-tanrı figürü, Yunan-Roma dönemindeki yaygınlığı yüzünden Roma pantheonuna alınmıştır (Fuchs,1992). Bu tanrı figürü ya yalnız ya da Asklepios ile birlikte görüldüğü gibi Asklepios ve Hygieia ile üçlemesi sıkça karşımıza çıkmaktadır. Telesphoros, Asklepios heykeli yanında uzun elbiseli, bir çocuk şeklinde gösterilmiştir. Kabartma gruplarda genel olarak Asklepios ve Hygieia ile birlikte tasvir edilirdi. Telesphoros kültü tapınımının MS 2. yüzyılda artış gösterdiği düşünülmektedir (Fuchs, 1992). Trakya'daki bazı kentlerdeki (Bizye, Deultum, Adrianopolis, Markianopolis, Nikopolis, Serdika, Traianopolis gibi) sikkelerin üstünde Telesphoros,

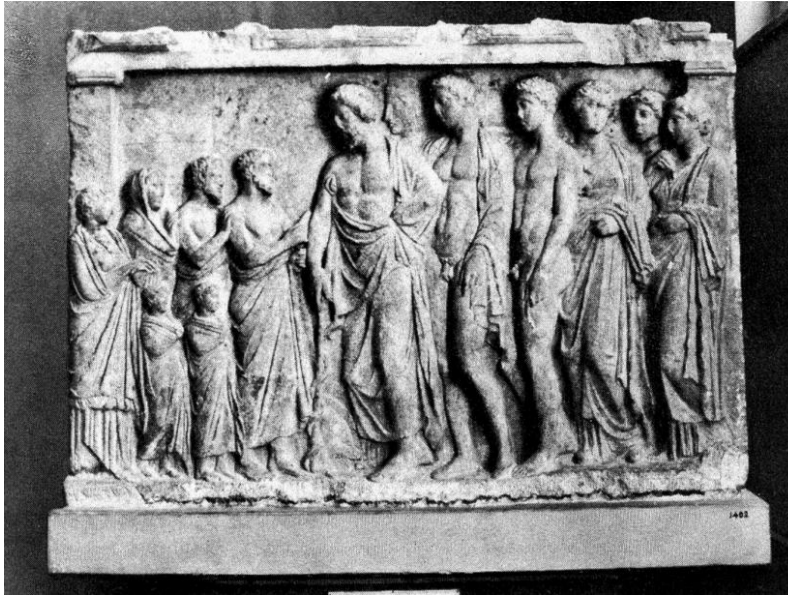
⁷ Demirer'e göre; "Telesphoros, Geç Helenistik dönemden itibaren genellikle Asklepios ile birlikte betimlenen Asklepios'un çocuğu, yardımcı, bir çocuk-tanrı olarak tanımlanmaktadır. Bütün betimlerde kapüşonlu (cuculla) pelerin giyer. Dinsel bir obje olarak pelerinin sembolizmi, gecenin örtüsünü; dolayısıyla ölüm, yeraltı ve ilgili tanrıları/tanrısal varlıkları, mucizevi şifalar getiren kehanet uykularını (inkübasyon), gizli iyileştirme güçleri gibi çağrışımları akla getirir." Detaylı bilgi için; (Baykan, 2019; Demirer, 2019)

ağırlıklı olarak ya Asklepios ve Hygieia ya da sadece Asklepios ve sadece Hygieia ile tasvir edilmiştir. Yalnızca onun tasviri bulunan sikkeler nadirdir (Donceva, 2001).

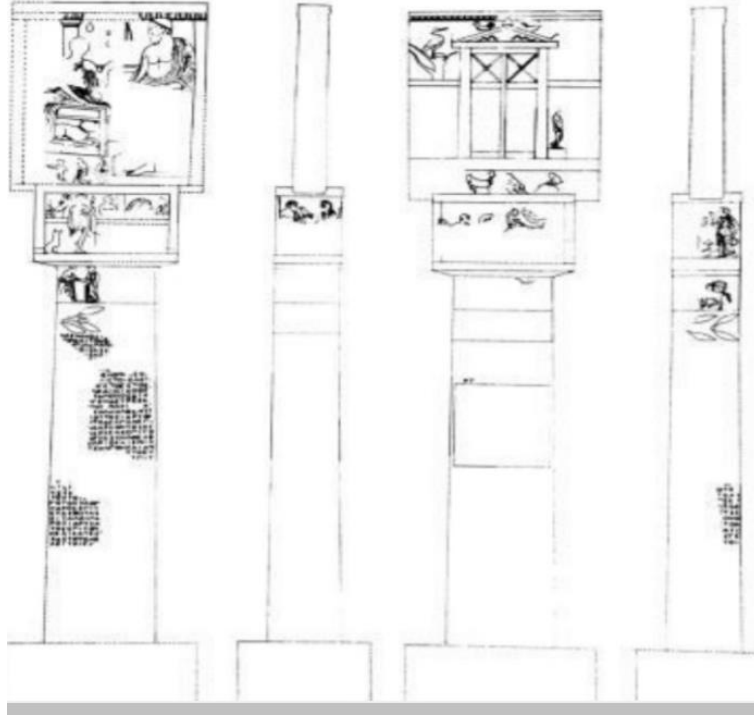
SONUÇ VE ÖNERİLER

Asklepios ve ailesi Homeros'tan beri şifacı ve hekim olarak bilinmesine rağmen, kültü MÖ 5. yüzyılda ortaya çıkmıştır. MÖ 5. yüzyılda Yunanistan'dan gelen Asklepios kültü, Greko-Romen dünyasında MS 4. yüzyılın sonlarına kadar devam ederek ve bu süre zarfında Asklepios ve ailesi adına 300'den fazla kült alanı inşa edilmiştir. Antik kaynaklar içerisinde hemen hemen herkesin öncelikli olarak başvurduğu Homeros'un İliada'sında henüz Asklepios ve Hygieia ile ilgili tanrısal bir kültün olmadığı, ilerleyen dönemlerdeki antik yazarlardan Licymnius, Pausanias ve Aiskhylos tarafından bu kültün zaman içerisinde geliştiği aktarılmıştır. Modern dünyada sadece Casey ve Jayne tarafından Hygieia'nın bir nevi hemşire kimliği ile sağlık bakımında yardımcı bir rol üstlendiği belirtilmiştir. Ancak ilerleyen çalışmalarda Hygieia ile ilgili önemli veri kaynakları olan yazıtlar, plastik eserler ve sikkeler temel alınarak yapılan araştırmalar sonucunda, Anadolu'da da Asklepios ve Hygieia kültünün geniş bir alana yayıldığı ve Klasik Dönemden (MÖ 480) itibaren Yunan ve Roma dünyasında tanrıça olarak tapınım gördüğü görülmektedir. Hygieia'nın tanrıça kimliğini belirtmeye çalıştığımız bu yazıda, tanrıçanın genellikle birlikte betimlendiği babası Asklepios'un ve bunlara yardımcı figür olarak eklenen Telesphoros ve Hypnos'un Anadolu'daki tapınım alanlarını, algılanış biçimini, işlevlerini bölgelere göre yoğunluğunu, onuruna düzenlenen festivalleri ve tapınaklarına da değinilerek bu sağlık kültürünün Anadolu topraklarında geniş bir zaman diliminde tapınımının olduğunu görmekteyiz.

EKLER

Şekil 1. MÖ 4. Yüzyıl Asklepios ve ailesi rölyefi. Merkezde Asklepios arkasında Podaleirios ve Machaon (hekimler); onların arkasındaki üçlü Iaso, Hygieia ve Panakeia. Karşılarında ise dört dua eden kişi yer almaktadır. (Macgregor, A.G. ve Turner, A.J., 1986)

Şekil 2. Telemakhos Rölyefi Çizimi (Wijk, 2013)

Şekil 3. Allianoi Merkez Yerleşimi Kuzey Doğudan Genel Görünüm (2006) (Baykan, 2019)

Şekil 4. Pergamon Asklepion’u Kutsal Yol (Bergama Müzesi, t.y.)

Şekil 5. Asklepios – Yılanlı âsâ Pergamon. M.Ö. 2.yy (CNG Coins Archive, t.y.)

Şekil 6. Yılanlı âsâsına yaslanan Asklepios ve elinde tuttuğu kâseden yılanı besleyen Hygieia, ortada Telesphoros. Kilikia - Tarsus. Maximinus I. M.S. 235-238. (CNG Coins Archive, t.y.)

Şekil 7. İmparator, içinde Asklepios'un oturduğu tapınak önünde boğa kurban ediyor. Pergamon - Caracalla. M.S. 198-217. (CNG Coins Archive, t.y.)

Şekil 8. Hygieia, ellinde tuttuğu tasta kutsal hayvanı yılanı (yumurta? ile) besliyor. Phrygia - Aizanoi. Sabina (Hadrianus'un karısı) M.S. 117-138 (AcSearch, t.y.)

Şekil 9. Hygieia – omzundan kıvrılarak uzanan yılan - altta şehrin simgesi keçi. Aigeai - Hadrian, M.S. 117-138. (AcSearch, t.y.)

Şekil 10. Bronz Smyrna Sikkesi, Arka Yüz, Hygieia, M.S. 161-169 MarcusAurelius Dönemi. (Akar Tanrıver, 2017)

Şekil 11. Telesphoros, Asklepios ve yılanlı buğday ağacı. MS. 3.yyCaracalla Dönemi. (Argın, 2013, Lev. XV)

Şekil 12. Anavarza Antik Kentinde Bulunan Hygieia-Hypnos Heykeli. (Gülşen ve Durugönül, 2020)

KAYNAKLAR

- AcSearch. (t.y). Phrygia-Aizanoi. <https://www.acsearch.info/media/images/archive/86/936/688803.m.jpg> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- AcSearch. (t.y). Aigeai-Hadrian. <https://www.acsearch.info/media/images/archive/47/575/359316.m.jpg> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aelius Aristides. (t.y). *The complete works orationes I-XVI* (1.Baskı). Leiden.
- Aiskhylos. (t.y). *The oresteia of aeschylus: Eumenides* (522). University of Canterbury.
- Akar, Tanrıver, D. (2017). Smyrna'da Asklepios kültü, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi Journal of the Fine Arts Institute (GSED)*, 38, 117-130.
- Gerçek, A., & Yastı, M. N. (2022). Neronias-Eirenopolis kurtarma kazısı: ilk bulgular. <https://arastirmax.com/en/publication/cukurova-arastirmalari-dergisi/2/2/14-31-neronias-eirenopolis-kurtarma-kazisi-ilk-bulgular/arid/8b4f9856-2d3f-40e5-b6fa-bb060dd299f7> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bergama Müzesi (t.y). Asklepiion. <https://muze.gov.tr/s3/MysFileLibrary/%C4%B0zmir%20Bergama%20Asklepiion%20%C3%96ren%20Yeri-7a6d23bd-3855-4fcf-9d86-83c43f6c4c76.pdf> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aray, N., Ataç, A., & Uçar, M. (2011). Sular altında kalan sağlık merkezi: Alliano. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1(2), 16-20.
- Argın, İ. (2013). *Telesphoros kültü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Athanassakis, A. N. (2013). *The orphic hymns. text, translation and notes* (2.Baskı). The Johns Hopkins University Press.
- Aydemir, L. (2019). Eski Yunan ve Roma dünyasında şifacı tanrıçalar ve şifacı kadınlar arasındaki ilişki. *Anadolu Araştırmaları*, 22, 55-74.
- Bayat, A.H. (2016). *Tıp tarihi* (3. Baskı). Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bayatlı, O. (1947). *Bergama tarihinde Asklepiion* (1. Baskı). Doğanlar Basımevi.

- Baykan, D. (2019). Allianoî'dan sağlık kültüne ilişkin metal buluntu örnekleri. *MASROP E-Dergi*, 13(1), 1-15.
- Beumer, M. (2008). Hygieia: Godin of personificatie? *Geschiedenis der Geneeskunde. Jaargang*, 12(4), 221-227.
- Beumer, M. (2015). *Hygieia. Godin of personificatie?* (1. Baskı). Boekscout.
- Beumer, M. (2016). Hygieia. Identity, cult and reception. *Kleio-Historia*, 3, 5-24.
- Bol, P.C. (1980). Hypnos. *AW*, 11(2), 60-62.
- Cadoux, C. J. (1938). *Ancient Smyrna A history of the city from the earliest times to 324 A.D* (1.Baskı). Basil Blackwell Oxford Press.
- Casey, J. (1963). Women and medicine. *Dalhousie Medical Journal*, 16 (1), 15-18.
- CNG Coins Archive. (t.y). Asklepios-Pergamon. <https://cngcoins.com/photos/enlarged/3240092.jpg> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- CNG Coins Archive. (t.y). Kilikya-Tarsus. <https://cngcoins.com/photos/enlarged/93000919.jpg> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- CNG Coins Archive. (t.y). Asklepios-Pergamon. <https://cngcoins.com/photos/enlarged/90050245.jpg> adresinden 8 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Demir, F. (2022). Aigeai Antik Kenti Araştırmaları. http://arkeoloji.osmaniye.edu.tr/12523_aigeai-antik-kenti-ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1.html adresinden 9 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Demirer, Ü. (2019). Telesphoros'un köken sorunu. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 53-67.
- Decharne, P. (1879). *Mythologie de la grece antique garnier freres* (1.Baskı). Paris Press.
- Donceva, I. (2001). Der kultdes Telesphoros ikonographische besonderheiten seiner darstellung in thrakien. *Karasura. Untersuchungen Zur Geschichte Und Kultur Des Alten Thrakien*, 1(15), 99-110.
- Elliott, J. S. (2007). *Outlines of greekand roman medicine* (3.Baskı). NabuPress.
- Eyice, S. (1991). *İznik (Nicaea) tarihçesi ve eski eserleri* (1.Baskı). Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları.
- Filges, A. (1999). Marmorstatuetten aus kleinasien. zu ikonographie, funktion und produktion antoninischer, severischer und späterer idealplastik. *Istanbuler Mittelungen*, 49, 377-430.
- Fuchs, M. (1992). *Römische idealplastik, katalog der skulpturen/gyyptothek* (6.Baskı). München Press.
- Gülşen, F. F., & Durugönül, S. (2020). A Hygieia-Hypnos statuefrom Anazarbos. *Archäologischer Anzeiger*, 2, 301-311.
- Homer. (t.y). *İlyada* (31.Baskı). Can Yayınları.
- Howgego, C.J. (1985). Greek imperial countermarks: studies in the provincial coinage of the Roman Empire. *Legacy Collection Digital Museum*, 5(6), 195-251.
- Jackson, R. (1999). *Roma İmparatorluğu'nda doktorlar ve hastalıklar* (1.Baskı). Homer Kitapevi.
- Jayne, W.A. (1925) The healing gods of ancient civilizations. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 58(2), 365-372.
- Krug, A. (2005). Hygieia Panthea. İçinde: Mert, H.M., & Şahin, M. (Eds.), *Ramazan Özgan'a Armağan* (1.Baskı). Ege Yayınları.
- Licymnius. (t.y). *Greek Lyric, the new school of poetryand anonymous songs and hymns* (5.Baskı). Harvard University Press.
- Longrigg, J. (2013). *Greek rational medicine philosophy and medicine from Alcmaeon to the Alexandrians* (1.Baskı). Taylor & Francis Press.
- Magner, L. N. (2005). *A History of medicine* (1.Baskı). Taylor & Francis Press.
- Nutton, V. (1980). Book Review: Ancient Cos. An historical study from the doriansettlement to the imperial period. *Med Hist*, 24(4), 476.
- Nutton, V. (2004). *Ancient medicine* (1.Baskı). Taylor & Francis Press.
- Orphic Hymns. (t.y). 66.7. University of Pensilvania Press.
- Parker, R. (1996). *Athenian religion. A history* (1.Baskı). Oxford Press.
- Pausanias. (t.y). *The description of Greece*. Thomas Davison Press.

- Robert, L. (1973). *De Cilicie a messine et a plymouth* (1.Baskı). Journal Des Savants.
- Scarborough, J. (1996). *Roman medicine* (1.Baskı). Cornell University Press.
- Strabon. The geography of Strabon (1.Baskı). London Press.
- Şahin, S. (1981). Katalog der antiken inschriften des museums von Iznik (Nikaia) (1.Baskı). Habelt Bonn Press.
- Tahberer, B., & Uzel, İ. (2005). Antik kilikya sikkelerinde Asklepios Kültü. *Belleten*, 69(254), 9-58.
- Van Straten, F.T. (1981). Gifts for the Gods. HS. Versnel (Ed.), *Faith, Hope, and Worship: Aspects of Religious Mentality in the Ancient World* (1.Baskı, s. 65-151) içinde. Brill Leiden Press.
- Vitruvius. *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Macgregor, A.G., & Turner, A.J. (1986). The Ashmolean Museum. <https://wellcomecollection.org/works?query=%22Ashmolean%20Museum.%22> adresinden 9 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Wickkiser, B. L. (2008). *Asklepios, Medicine, and the politics of healing in fifth-century greece. between craft and cult* (2.Baskı). The John Hopkins University Press.
- Wijk, R.V. (2013). *Asklepios' arrival at Athens*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Utrecht University.
- Yaraş, A. (2010). Sağlık merkezi Allianoı'dan yeni bir ilaç, *Journal of Archaeology and Art, Arkeoloji ve Sanat*, 32(134), 97-104.